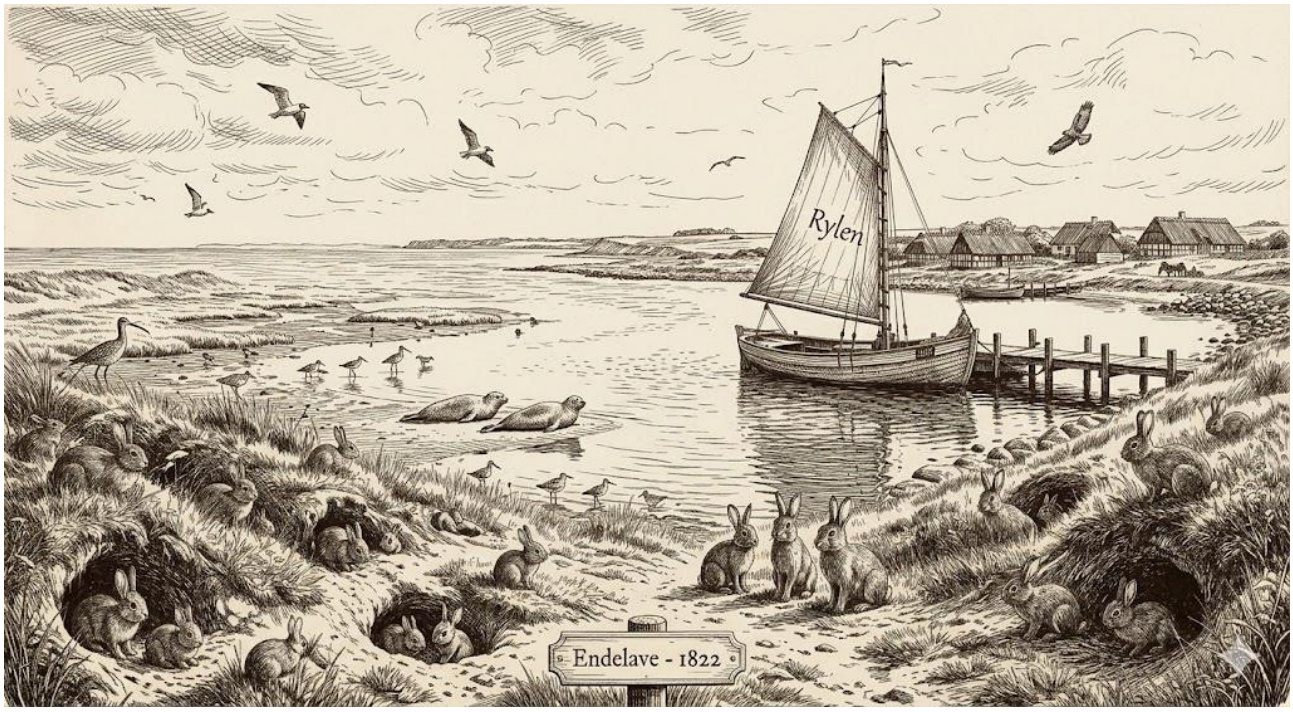

Endelave

Ved syvtiden om aftenen lettede vi fra Tunø og gled et par timer senere ind i bugten på *Endelaves* nordkyst. Det rolige hav gik med nordenvande, hvorover en let søndenvind satte krappe småbølger. Den lave ø, der havde ligget forude som en fin blyantslinje i horisonten, løftede sig under de to timers sejlads ikke synderligt for vort blik, selv da vi kom den ganske nær. En lille flok sortænder var det eneste liv, vi havde mødt undervejs, men da vi nåede ind i bugten, kom kystternerne ud fra øen og kredsede om „Rylen“, til vi ankrede op i havnen.

Forfrosne af sejladsen gik vi op i byen og drak os en varm romtoddy på kroen. At komme fra havnen ind til landjorden betyder en spadseretur på 6–7 minutter, idet broen, som forbinder havnen med stranden, er henimod en halv kilometer lang. Aldrig har jeg set mage til det fladvande, som på denne side strækker sig ud fra øen!

På grund af tusmørket så vi ved denne lejlighed kun meget lidt til byen. Men så meget blev vi straks klar over, at når vi udefra havde dannet os den forestilling, at her var kedeligt, så havde vi taget grundigt fejl. Det er en henrivende gammel by.

Om aftenen og hen på natten hørte vi inde fra kærene den sortbrogede tudses forårsmusik, og vi vågnede næste morgen i strålende vejr. Lykken fra i fjor følger os atter, vi har aldrig mere regn! Hver dag kan vi derfor – desværre vel i modsætning til bønderne til efteråret – bringe en rig høst i lade. I dag er det en mild og fin søndenvind, og byen ligger under forårsvejret som et sandt paradis af en ødansk landsby med et væld af mægtige træer og bugnende haver overalt, hvor vi går. Især byens vestlige del er smuk og velbevaret og har de pragtfulde gamle huse og gårde, alle af den østjyske type fra Bjerre herred. Præstegårdshaven og vænget bag denne er noget af det yndigste og frodigste, jeg har set, og selve præstegården, som beboes af en forpagter, er en gammel patricierbolig. Gavlen af dens mægtige ladebygning er monumental og af stor skønhed.^{32}

I den dugtindrende forårsmorgen mødte jeg, heldig som jeg er, forpagterens purunge datter på engen bag gården i færd med at samle tøj fra bleg i det solvarme græs, hvorfra duggen endnu så sagtelig

dampede – jeg så hendes fodspor som mørkegrønne pletter i duggens fine væde. Hun var skøn og ren som denne morgen; hendes øjne lignede et par af de duggede blomster, der nejede sig for hendes fod, hendes blik var „*like a may morning*“ – og ordene fra Burns' „The lass o' Ballochmyle“ sang i mig:

Håndskrevet under billedet:
Lousenlund 10 juni 1922 — JL. Endelave

„— — the dewy fields were green,
On every blade the pearls hang;
The Zephyrs wanton'd round the bean,
And bore its fragant sweets alang:
In every glen the mavis sang,
All nature listening seem'd the while,
Except where green-wood echoes rang
Amang the braes o' Ballochmyle.

With careless step I onward stray'd,
My heart rejoic'd in Nature's joy,
When, musing in a lonely glade,
A maiden fair I chanc'd to spy;

Her look was like the morning's eye,
Her hair like Nature's vernal smile,
Perfection whisper'd, passing by:
Behold the lass o' Ballochmyle.

— —

Give me the cot below the pine
To tend the flocks or till the soil,
And every day have joys devine
With the bonnie lass o' Ballochmyle!

Skønne var pigerne på Samsø, og herlige Tunøs møer i deres kyske, lyse slankhed. Men Endelaves runde jomfruer skal berømmes på en frodig sommermorgen som denne, thi her er den rette belysning over dem! De ligner deres buttede, milde ø under morgenens sol. Og uden malice vil jeg hævde, at de ligner den frodige klang i ordet Endelave! ^{28}

Som forklaring til oprindelsen af det lidt fatale ord kan tjene følgende i Pontoppidans Danske Atlas: „Iblant Odins Sønner, som opregnes i Edda, var een, som hed *Ennelaugur*, hvilken maaske har besiddet denne Øe og givet den Navn." Det er højst sandsynligt, at øen er opkaldt efter Odins søn; Odin selv lånte jo navn til det nære „Odinsey". Allerede i Valdemar II's Jordebog, hvor der nævnes kronhjorte („Cervus") på øen, er dens navn forandret til *Øndælaghæ*.

Historisk har øen ført en overordentlig omskiftelig tilværelse. Fra at være kronens eje blev den under Christoffer I sat i pant til Albrecht af Brunswig, men blev kun i de brunswigske hertugers besiddelse til omkring år 1300, da den solgtes til grev Gert. Under Christian II og Frederik I har de katolske bisper i Århus fået fingre i den som forlening og pant. I 1661 blev den sammen med Alrø i Horsens Fjord af Frederik III skænket som faddergave til Niels Banners to sønner, siger *Trap*. Men eftersom Niels Banner døde i 1668 efterladende sig *fjorten børn*, er vi omtrent lige vidt med den oplysning. Øen var imidlertid kun få år i denne families eje; thi allerede i 1689 finder vi den pány som kronens ejendom, og snart efter, omkring år 1700, kommer den under stamgodset Stensballegård ved Horsens, som Peder Griffenfeld havde ejet nogle få år indtil sit fald i 1676.

Det var baron F. E. Kragh til Stensballe, som nu blev øens ejer og som opførte dens hovedgård *Edelsholm*, der var beliggende i byens vestlige udkant. Gården opkaldtes efter baronens tredje hustru Edel og opførtes til en lystgård for herskabet, når dette besøgte øen. Men det var baronens søn med hans *anden* hustru, Charlotte Amalie Griffenfeld, en datter af rigskansleren, som blev dens faste beboer og levede her fra 1727–61.

På øens lille smukke kirkegård findes to gravsteder, der huser medlemmer af den slægt, som *efter* Kragh'erne fik øen i eje. Den ældste sten på disse bærer følgende indskrift:

Georg Ditlev v. Schildknecht
Major og Eskadronchef
f. 1741, d. 1800.

Denne mand købte øen i 1796 og boede på den af Kragh'erne opførte anden hovedgård på øens østlige side. Efter et sagn, der klinger noget usand-

synligt, havde majoren vundet øen i kortspil! Han behandlede for så vidt „gevinsten" slet, som han aldeles sønderhuggede de forhen store egeskove omkring den nye hovedgård og solgte dem til skibstømmer. En ætling af ham, major Dan Schildknecht, sad på gården til 1858, men allerede omkring 1840 var man begyndt at bortsælge øens jorder til bønderne, og under de følgende

indehavere af Louisenlund var allerede i halvfjerdserne alle beboerne på øen blevet selvejere. Endnu lever et barnebarn af Dan Schild-

163
knecht paa øen, en gammel dame, som i sin ungdom blev gift med en mand fra stedet ved navn Hoe, og en søn af parret er dyrlæge paa øen.
I danmarkshistorien rager Endelave kun lige netop op over havfladen. Jeg har sandt at sige ikke kunnet finde den omtalt paa tryk andre steder end i en tyve aar gammel, apokryf beretning i et ugeblad, der melder følgende om dens deltagelse i „englænderkrigen“ uden at opgive sin kilde:
„Under Krigen 1807–14 ankrede en Dag en engelsk Fregat op under Endelave. Paa Øen var dengang ligesom alle andre Steder i Landet en Kystmilits bestaaende af alt vaabendygtigt Mandskab fra 20–60 Aar. Da Fregatten satte en Barkasse ud, bemandede den og sendte den ind mod Øen, lagde Militsen sig ubemærket i Baghold, og da Baaden kom inden for Skudhold, sendtes der den en Salve fra Geværerne, hvorpaa den øjeblikkelig vendte om til Skibet. Krigerne jublede og skreg af Henrykkelse, og da man straks efter saa Fregatten sætte Sejl, vilde Glæden ingen Ende tage. Men Enden kom anderledes end ventet: Da Sejlene var sat, stod Fregatten nærmere ind mod Land, vendte Bredsiden til og sendte pludselig et Lag Kardæsker ind mellem Forsvarerne, der nu hurtigst muligt forsvandt til alle Sider. Derefter kunde Barkassen roligt gentage sit Landgangsforsøg, hvad den ogsaa straks gjorde, denne Gang med bevæbnede Soldater om bord. Da disse kom i Land, formerede de sig (!) i Slagorden og rykkede frem mod Landsbyen.
Paa dette Tidspunkt rykkede Øens gamle Præst i Marken; alene og i fuldt Ornat gik han Angriberne i Møde uden for Landsbyen. Da han naaede Fjenden, tog han sin Hat af og stod stille. Officereren, som førte Englænderne, kommanderede paa dette Tidspunkt Holdt og gik alene, kun fulgt af sin Tolk, hen til Præsten. For at klare Situationen greb hans Velærværdighed nu til den Udvej at stikke en lille uskyldig Plade: Han forsikrede Officeren, at Øboerne havde troet, at det var en svensk Fregat, man havde med at gøre, og ikke en engelsk, bemandet med „højmodige Englændere“. Havde man anet dette, vilde man rigtignok ikke have skudt paa dem. Officeren lod sig formilde. Han nøjedes nu med at lade alle Skydevaaben paa Øen udlevere samt medtage den Proviant, som han havde brug for til Skibsmandskabet.“
Saaledes endte den glorværdige krig paa Endelave. Sikke et held, at præsten kom til, inden soldaterne fik lejlighed til at „formere sig“ i uorden!

164
Medens hovedgården Louisenlund endnu står, er den gamle Edelsholm forsvundet. Af dens hovgård, der lå ganske nær op ad den, står derimod endnu stuehuset tilbage. Dens forrige ejer var en sømand,

som vendte hjem til sin fødeø efter en højst eventyrlig tilværelse i fremmede lande, bl. a. havde han i 6–7 år arbejdet i sølv- og kobberminer i Sydamerika. Men bortset fra den nimbus, som omgav ham, skal han ikke have bragt synderligt hjem fra sine langfarter.
Inde i den gamle gård træffer jeg dens nuværende ejer og falder i snak med ham. Han er en stor og svær gammel karl og ligner med sit strittende hår og mægtige skæg en trold, der lige er kommet op af jorden. I øvrigt er han en fuldkommen ren, østjysk type, en stout Bjerre Herred-bonde at se til.
Hver eneste ting i hans gård tyder på, at den er i godtfolks hænder. Det pragtfulde gamle stuehus er fortrinlig holdt; hvis det var selve folkemuseet, der havde det i sin varetægt, kunne der ikke være kælet mere for det. Og det fortjener det; et skønnere beboelseshus i en bondegård har jeg næppe nogen sinde set. Alene hovedindgangsdøren er et pragtstykke i al sin enkle stilfuldhed. Men også denne gamle ser det! Inden for sit robuste ydre er han en entusiast og en kunstner, en mærkelig mand. Se, hvorledes en af hans store, krogede hænder stryger over dørens karm, som han beundrer![32]
Under det første vindue til højre for hovedindgangsdøren læser jeg på bindingsværksbjælken følgende udskårne inskription:

F. E. K. er Frederik Erik (eller Ernst) Kragh, som opførte både Edelsholm og denne dens hovgård.
Omkring den sirlige, vel brolagte gårdsplads, der er et eventyr af renhed – det ser ud, som om hver brosten er tørret omhyggeligt af med en støveklud – ligger de smukke udhuses hvidkalkede længer, alle opført for mange år siden af den nuværende gamle ejer. Udmærket smukke er disse længer, fortrinlig en sådan detalje som porten indvendig på den østre side: blot den måde, hvorpå de to yderkarme ender på den lille stensokkel, er beundringsværdig. Ligeså de morsomme, cirkelrunde træforsiringer, der skjuler tappene, hvorom trælåsetøjet på portens indvendige side drejer sig.[28] [33]
Medens gamlingen med stolthed viser alt dette frem, røber han sin respekt for alt, hvad der er gammelt her på stedet. Han har i mig mødt en ligesindet, og hans entusiasme får ham til at fare ud på historiens glatis. Han sværger på, at stuehuset er fra det sekstende-syttende århundrede – i det

allermindste! Men dets nordre ende „er så møj æller endda – ialfald di trej yderste fag, di er hielt fra oldtiden af! Det garanterer *a* for!“
Dersom der sad mange bønder af hans slags rundt om på vore gamle gårde, ville der mange steder i landet se helt anderledes ud.
Typisk for gårdene her er de meget lange, hvidkalkede og udvendig vin- duesløse yderlænger, næsten altid med gavlens tag skrånende indefter. Byg- ningerne er ofte gamle, hundrede år eller derover. Selv om de ikke er for- faldne, er de dog sjældent vel vedligeholdte. Inde i byen fandtes et eneste tangtækt hus, åbenbart det sidste levn af øens gamle byggeskik. Det tilhører landposten og er beliggende i en herlig lille have; fortrinlig ser det ud med sine store grupper af husløg på det monstrøse tag. Landposten var åbenbart ikke stolt af den opmærksomhed, vi viste hans wigwam; med sur mine så han til, mens vi fotograferede og tegnede huset ude fra vejen. Han har næppe tænkt sig, det var for dets Skønheds Skyld.[29]

To herlige gadekær findes i byens vestlige del. Det ene ligger ved vejen nær præstegården, grænser til en lille eng, og yppige træer fra de nære ha- ver hænger ud over dets vand. Det andet findes i den vestligste udkant af landsbyen og er omgivet af nogle af byens ældste huse.[30] [33]
Overalt møder man frodighed, lunhed og hygge. Vejen fra præstegården ned mod det første gadekær er ganske eventyrlig i sin skønhed. Ingen vej

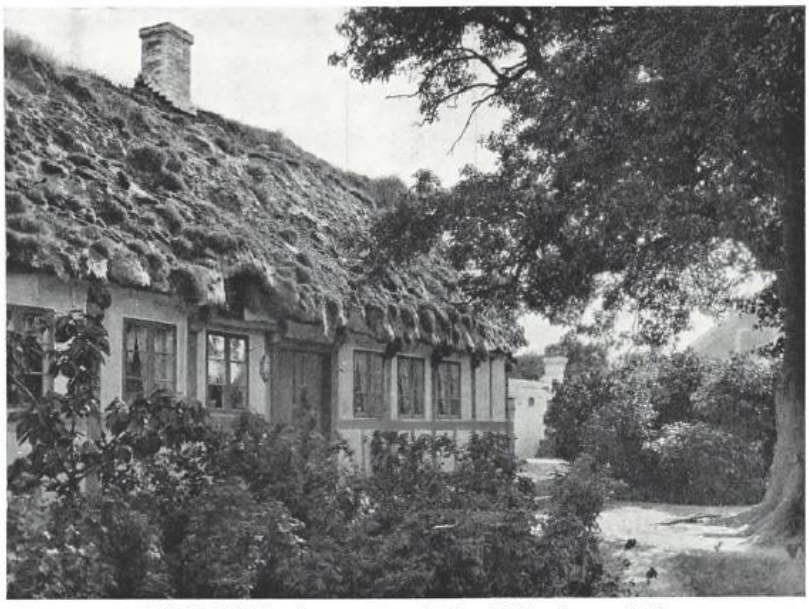

ENDELAVE. Landpostens tangtækte hus. Husløg på taget. (165)

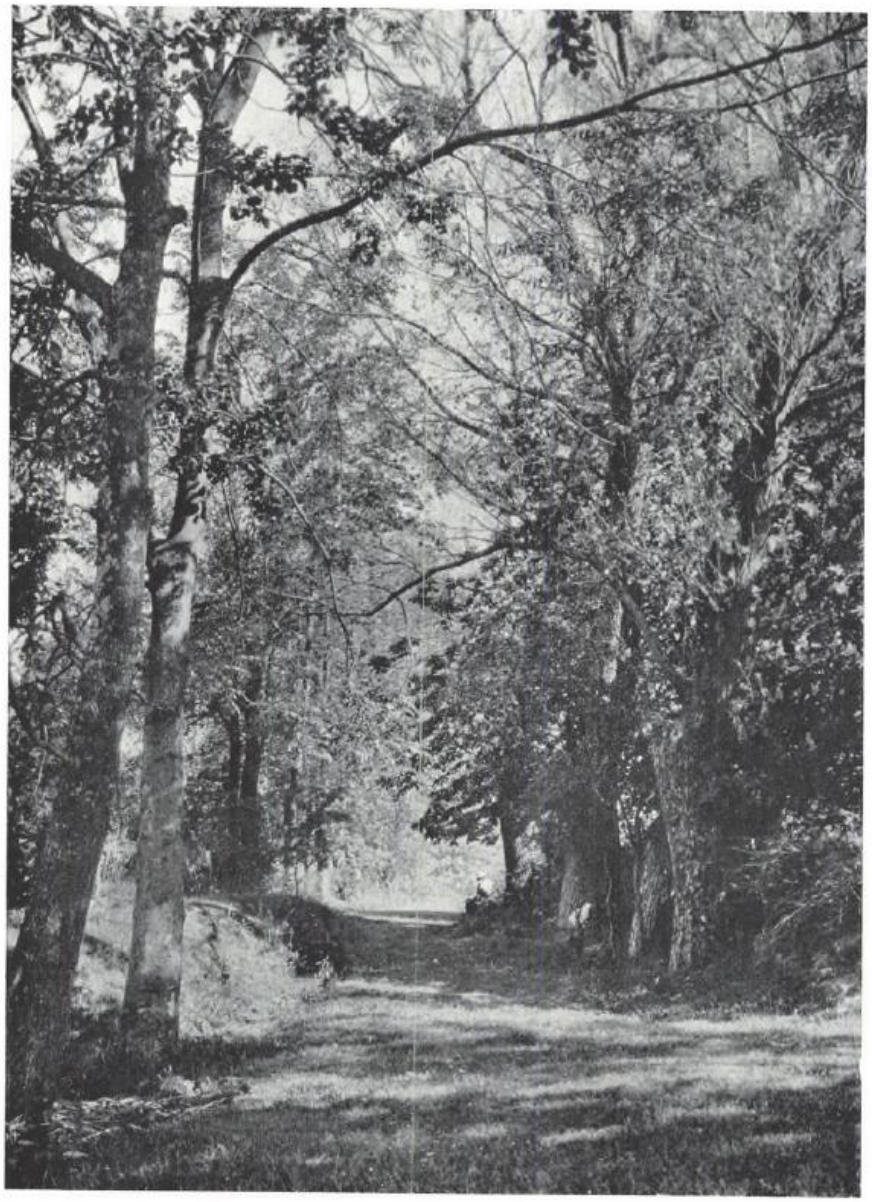

ENDELAVE. Vej bag præstegårdshaven ned mod gadekæret. (165)

ENDELAVE. Ved byens vestre gadekær. (165)

ENDELAVE. Fra gårdspladsen i Edelsholms tidligere hovgård. (164)

mellem „Frascatis dunkle haver“ er yndig som denne en årle forårsmorgen, hvor hvert blad lyser af dug og hvert træ toner som en orgeldiskant af fuglesang. Hvad ville Frascati, Monte Pincio og Villa d’Este mon give for at have *vore* sangfugle i deres haver? Og hvad er deres mørke pinjer og cypresser

og deres grå olivenlunde mod sådan et lille vænge på denne beskedne, flade ø, hvor de sølvglinsende piletræer står langs den rislende bæk og den hvide gåseflok går næbbrænde i den dugvåde grønsvær? Bødtcher, der synger om morgenstem- ningen, hvor Frascatis haver lå „som børn i Vuggen og drak Morgenduggen" – han har dette billede med hjemmefra, det er mindet om en *nordisk* for- årsmorgen, som er vakt til live i hans sind. Og ube- vidst er det netop dette, der griber os stærkest i disse første strofer. Vi *kender* det![31] Det er gået mange af hans landsmænd således, at vejen til erkendelsen af det danske landskabs skønhed går over de berømte steder i det frem- mede. Ligesom på Tunø er befolkningstypen gennem- gående østjysk; flere gamle mænd er af samme patriarkalske ydre som den gamle Jakob Hatting på Tunø. Og deres væsen og sprog bringer tanken hen på Bjerre Herred. Selv om idyllen inde i byen er udpræget fynsk, er der ingen tvivl om, at vi er på jysk jord.

Der samles penge ind til et tårn på øens lille kullede kirke! Det vil være

en skændsel, om det går efter planen, men missionen på øen er i spidsen for foretagendet, og den sidder åbenbart inde med midlerne, som behøves — foruden den nødvendige vankundighed. Kirken er bygget i begyndelsen af det fjortende århundrede af rå kamp med hjørnekvadre og af munkesten. En del af den er senere ombygget med mursten og bindingsværk, vistnok af F. E. Kragh i 1707. Den er usædvanlig smuk, fuld af harmoni i sine linjer og uden en lyde. En smuk vejrfløj af smedejern pryder dens gavl. Kirker af ganske samme type fandt vi senere på Hjarnø og Alrø i Horsens Fjord; de passer til landskabet, hvori de ligger, og til deres byer. Deres stil er så ædel og ren, at de ikke *kan* røres uden at tage ubodelig skade, selv om man tager en ordentlig arkitekt dertil. Og en ordentlig arkitekt vil vel næppe lægge hånd og navn til en sådan gerning. På

ENDELAVE. Piletræer og birke i morgensol. (166)

ENDELAVE. Gadekæret i vænget mellem vejen og præstegårdshaven. (166)

167

Hjarnø saa jeg, hvad en saadan „udsmykning“ betyder; dér er kirken for stedse vansiret af et hæsligt taarn; med denne rytter, der sidder paa dens bag „som en ildtang paa en so“, har den fuldstændig mistet sin fornemme stil.

Er det ikke muligt, at nogle hæderlige, behjertede godtfolk kan lægge sig paa tværs af dette forehavende og forpurre det, saa den smukke kirke ikke bliver vansiret? Skulle de af den grund ikke blive velset ved det tevand med tilhørende basar, som skal rejse taarnet, vil de til gengæld faa løn i himlen, hvis det lykkes dem at forhindre det!

En af de ivrigste foregangsmænd i sagen viste mig et maleri af kirken, som den ville komme til at se ud med det nye taarn paa! Jeg glemmer ikke det udtryk af stolthed og sejrsbevidsthed, den mand bar til skue, da han fremviste dette agitationsnummer: nu *maatte* jeg være slaaet! Den slags forfærdelige lægfolk med pengemidler i ryggen gør mere skade paa vore gamle, stilfulde bygninger og i det danske landskab end lige saa mange jordskælv. Maaske „erstatter“ de jordskælvene her i landet.[34]

Uden for byen er størstedelen af øen jævnt bebygget og næsten overalt dyrket, naar undtages den nordlige del, som er lynghede. Dens flademaal er 2390 tdr. land, og den har 629 indbyggere fordelt paa 152 beboelser, hvoraf 40 er bøndergaarde. Øen danner eget sogn under Aarhus amt. Næsten alle dens beboere er jordbrugere, kun en snes familier driver noget fiskeri, men ingen lever mere udelukkende af dette, og nogen sømandsbefolkning har øen heller ikke.

168

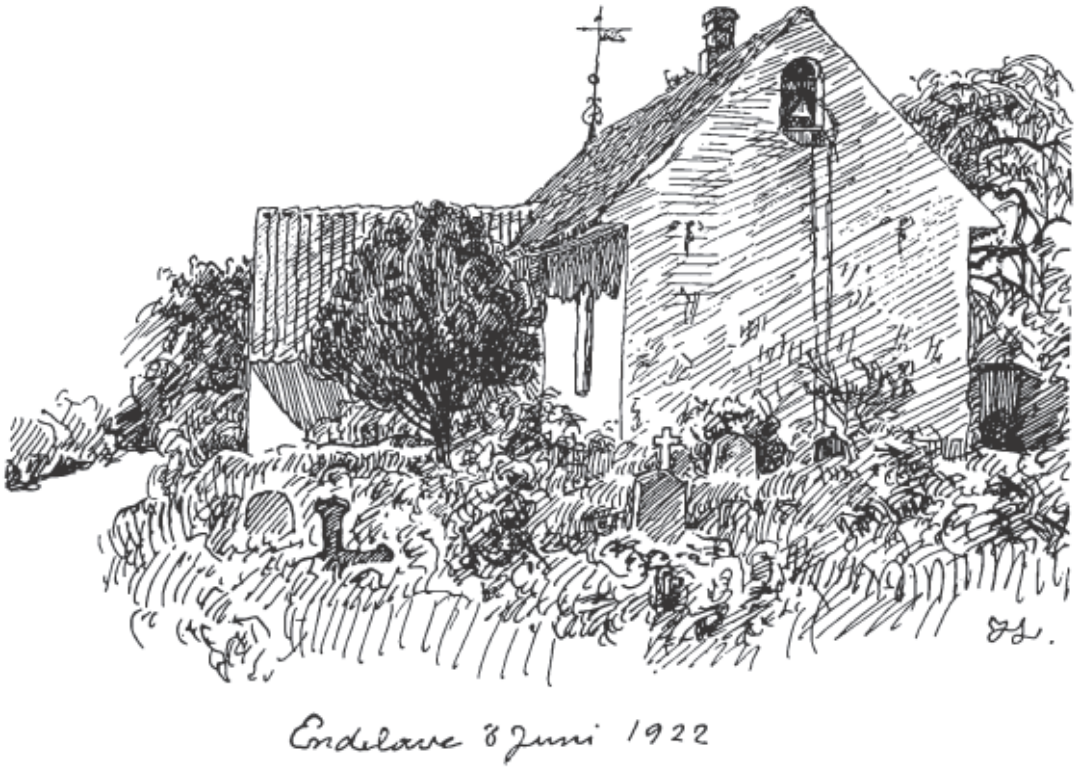

Den overordentlig lave og flade ø, hvis højeste punkt i heden på nordlandet når 8 m, medens klinterne på sydsiden kun er 6 m, er omgivet af udstrakte, lave grunde. En tænkt linje fra dens nordligste punkt

„Øverste Ende“ til vestspidsen „Kloppen“ ville indstrege en stor bugt, hvis største dybde er omkring en meter. Øen har form af en „asenskæft.“ Men lad os for ikke at krænke de sagesløse indbyggere hellere sammenligne den med en boomerang, hvis håndtag vender mod vest og den brede del mod nord; fra vinkelspidsen „Lyngør Hage“ i sydøst er omtrent lige langt, ca. 5 km, til begge dens ender. Nordlandets hedestrækninger er opfyldt af laguner og moser, og nederst på dettes vestside ud mod bugtens indre findes udstrakte saltvandsalluvier, som ligeledes er brudt af laguner. Medens de dyrkede flader er usædvanlig kedelige at se på, særlig vestenden med dens enkelte nye, grimme gårde, er heden ejendommelig og smuk — for så vidt som den ikke allerede har været udsat for beplantning. Øen har på sydøstsiden én virkelig skov, som hører under gården Louisenlund, men ellers uden for landsbyen kun træbeplantninger langs hegn og veje.

Fra byen går vi en eftermiddag ad vejen mod øst for at komme ud til heden. Mellem spredte gårde og huse strækker den lige vej sig over de ensformige markers felter, hvorover viberne allerede er begyndt at samle sig i flokke — skulle de allerede nu, den 9. juni, være så vidt med ungerne, at de kan forlade dem? En enlig hare kan man møde på disse marker, men en

agerhøne vil man aldrig kunne rejse; af dem, som for ca. halvtreds år siden indførtes hertil, er ingen tilbage. Beboerne siger, de er *uddøde* — ikke bortskudte! Man skulle dog tro, at stedet måtte være et eldorado for disse fugle.

Vejen drejer midt for nordlandet brat mod nord, og lidt efter når vi ud på den store, brune flade, der som et bølgende lyngtæppe strækker sig helt ud til øens „Øverste Ende“. Vi standser ved en stor, blomstrende hvidtjørn, som står ganske ensom midt i lyngen nær østerstranden. Bag den brune lyngflade, hvor tjørnen står som et lysende bål af blomster, ses det blå hav og Samsøs fjerne, høje banker gennem den tykke, violette varmedis. Den soldirrende hedeflade er isprængt irgrønt rensdyrlav og smågrupper af sortbærbuske. Fra stedet og ud mod øststranden ses mange steder klokkelyng, som overalt er vissen, rimeligvis virkninger af havets invasion i vinter under de stærke storme.

Mens Johannes Larsen tegner den blomstrende tjørn, går jeg alene ud over nordlandet. På min vej mod nord passerer jeg en uhyre mængde smålaguner, som alle har retning sydøst-nordvest. De ligger nemlig mellem de gamle, flade strandvolde, som synes at danne grunden her i hele den udstrækning. Lagunerne ses på lang afstand, da de næsten alle er tæt bevoksede med tagrør, der rager højt op over lyngen som små grønne skove. Terrænet er overalt ganske lavt, og dets jævnhed brydes kun af strandvoldenes svage bølgen.

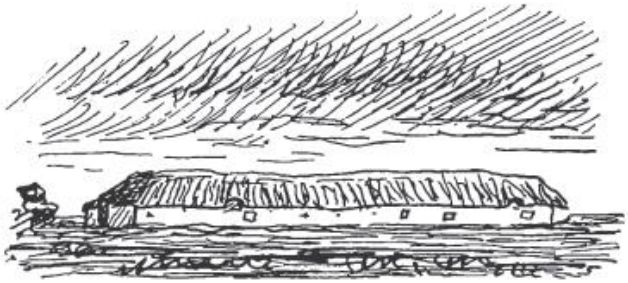

Men dette skønne stykke hede er allerede delvis ødelagt af plantninger, rundt til alle sider ser jeg nåletræer skyde op i store og små grupper. En gårdmand fra øens vestende fortalte mig, at han herude på et stykke hede, som tilhører ham, har fået gravet 2500 plantningshuller for *1 øre stykket!* Da planterne kan fås for næsten ingenting, er det en billig forlystelse at ødelægge landskabet — for en 25 kroners penge har han ødelagt adskillige tønder land! Heldigvis er de fleste af de unge planter gået ud; men de dybe huller med de rustrøde kviste er ikke skønne, selv om *hensigten* har været god nok.

170

En hare styrter skræmt af sted langt borte med ørerne fladt hen ad ryggen, og lige for min fod ryger en anden med et sæt ud fra en tue af høje, visne græsstrå. Jeg stikker hånden ned i dens „sæde“, det er længe efter varmt og lunt som den lyse uld under harens bug. — Hvor som helst jeg går over den vide, lagunefyldte flade med havet synligt til begge sider, rejser en mængde fugle ved mit komme. En rødben-klire flyver lydløst op fra et vandhul, flokke af gråkrager letter fra plantningerne og kredser skrålende over deres reder derinde, over heden trækker en mængde store havmåger, og da jeg nærmer mig nordstranden, begynder en dobbelt-bekkasin at spille over en sumpet strækning inden for de yderste, høje strandvolde. Da jeg dukker op over disse, der hist og her er beplantede med marehalm, og ser stranden foran mig, flyver et skalleslugerpar op fra havstokken og trækker sydpå langs stranden, længere ude ror et par gravænder, som ikke lader sig forstyrre af min ankomst.

Mellem engelskgræsset nær stranden færdes store masser af fouragerende stære; deres smatrende smålyde akkompagneres bestandig af den ihærdige bekkasin — horsegøgen eller „himmelgeden“ kaldet på grund af den mærkelige, brægende lyd som den i parringstiden frembringer ved under flugten at styrte sig lodret ned, så luften kløves af dens strittende halefjer. Det er naturligvis en højst besynderlig måde at lave musik på, men herregud, enhver fugl synger med *sit* „næb“, og bekkasinen har altså fået redskaberne

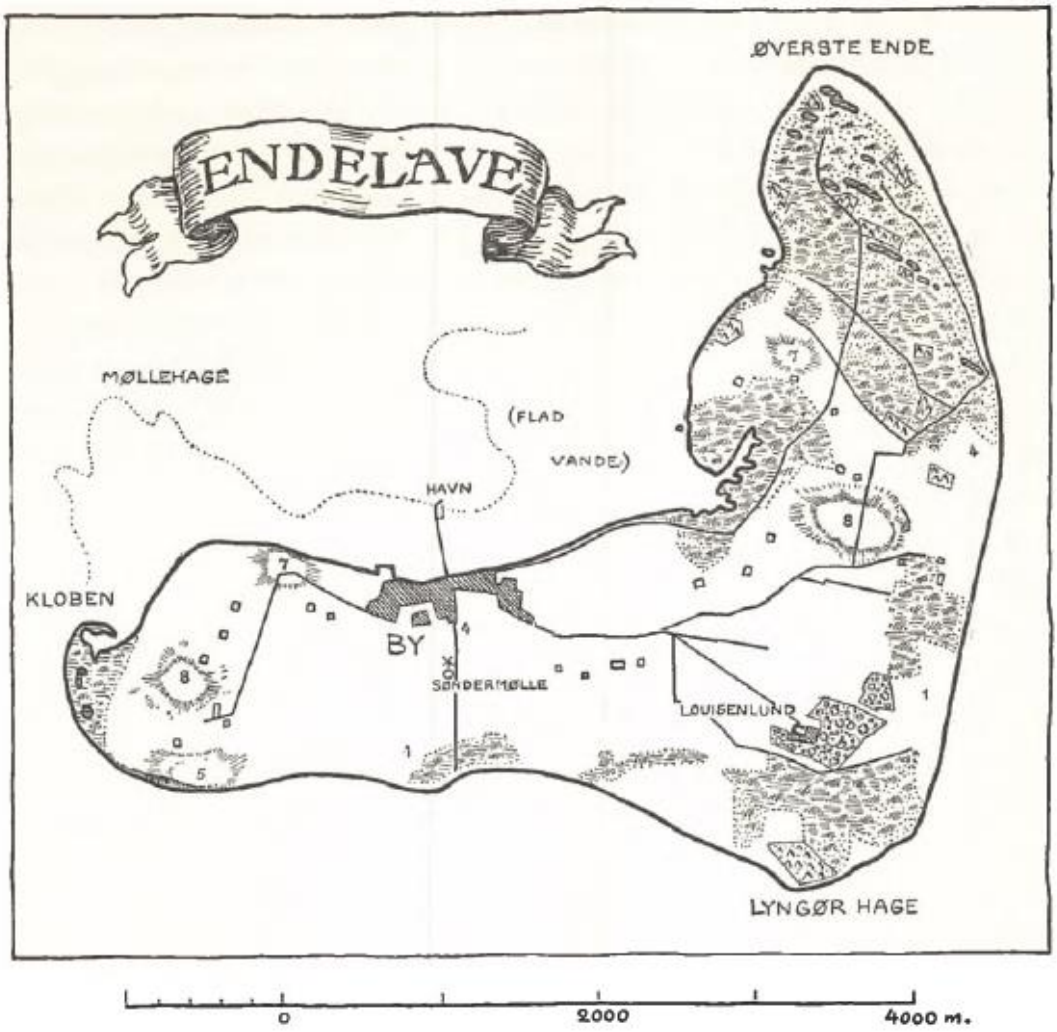

anbragt i den ravgale ende. Men lad for mig alle Vælsklands nattergale tromme sammen til sangerkamp med vore egne koloratursangere i en sjællandsk bøgeskov – må *jeg* få horsegøgens slag en aftenstund over et øde kær!

Det er ikke altid „le ton qui fait la musique“, det afhænger af tilhørerne. Når jeg hører horsegøgen tromme med sine halefjer, tænker jeg på, hvad en gammel jyde sagde, da han ved et jagtselskab i en jysk hedekro havde hørt mig spille på min bramfri mandolin: „Der skal fandenfo' en jawnhen gue musikanter te' å ta' *ham!*“

Jeg føler mig langt ude i slægt med „himmelgeden“!

Nordligst ude på heden møder jeg småbuske af enebær, dværgpil og bævreasp, lutter gode, gamle danske planter – *de* skal såmænd ikke skade dette landskabs stemning! Og nordligst ved stranden er et helt lille krat af tjørn, slåen og brombær, hvorunder ørnebregner står i læ. Langt ude trækker en flok småfugle sydpå over heden – engpibere vistnok. Store vibeflokke,

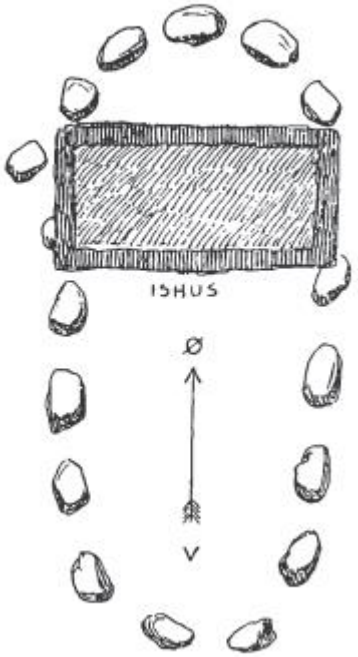

en enkelt på henimod et halvt hundrede stykker, letter bag krattet og svinger ind over heden, og fra stranden flyver pludselig en snes gravænder op og trækker ud over vandet. Et par strandskader og nogle dværgterner jager forbi, svaler kredser over heden og stranden, og luften genlyder af sang fra hundreder af lærker. Midt i det hele hører jeg pludselig fra en lille rørfyldt lagune en rørspurvs sang.

Da jeg klæder mig af for at gå i vandet, kommer jeg for nær til et engpiberpar, der såre bekymret travede mig ganske nær for at lokke mig bort fra deres unger.

Mens jeg badede, kom Johannes Larsen til. Han havde inde på heden fundet rugende kolonier af havmåger og stormmåger nær herved. I hånden holdt han et æg af en havmåge fra en rede lige i nærheden. Skønt ægget endnu kun havde en ganske fin revne, kom der allerede et hæst og råt, umiskendeligt mågevræl ud af det!

På hjemturen, der gik langs nordlandets vestkyst, passerede vi en smuk langdysse, beliggende på et henrivende sted ganske nær ved stranden. Det er Endelaves eneste tilbageværende oldtidsmindesmærke, den sidste levning af, hvad denne centralt beliggende ø har tilbage af sin oldtidsbebyggelse. Vi fandt alle stenene i den ovale stensætning på plads, men intet spor mere af nogen grav inden for denne. Hvornår en sådan er lagt øde, kunne vi ikke afgøre, men måske er det ikke længe siden; thi vi så til vor forundring og harme, at der tværs over dyssens østlige ende for nylig er gravet et stort og dybt, firkantet hul, der går over den i hele dens bredde. I yderkanterne af hullet var man begyndt at lægge fundamentet til en mur, og det var øjensynlig hensigten her at opføre et kreaturhus. Men planen var tilsyneladende atter opgivet. Inde i byen fik vi senere besked om sagen. Ejeren af grunden, en gårdmand Jakob Jørgensen, der boede i en af de østligste gårde på øen, har givet en fisker lov til at anlægge et *ishus* på stedet! Fiskeren gik i lag med arbejdet; men da han var kommet så vidt, at han havde fået skamskændet dyssen, blev arbejdet af en eller anden grund opgivet!

Hvorfor huset netop skulle anbringes oven på dyssen, er det ikke nemt at finde mening i. Dyssens sten er ikke anvendt som led i foretagendet, og hundrede andre steder i nabolaget synes lige så vel egnede. Manden ville hente is fra de nærliggende laguner og anbringe den i huset; men der er laguner overalt, både fjernt og nær, dam ved dam.

173

Fra dette sted kom vi paa vor vej sydover langs kysten over et umaadeligt fladt land med en mængde laguner, et typisk stykke saltvandsalluvium. En vældig strækning af dette har været oversvømmet under sidste vinters stormfloder; flere steder saa vi langt inde i landet tangen hænge højt paa gærderne mellem markerne eller paa buskene, efterladt af vandet, da det faldt. I mellemrummene mellem lagunerne fandt vi rugende kystterner og en del stormmaager.

En tidlig solskinsmorgen naar vi paa vor vandring til *Louisenlund* paa øens sydøstside. Gaarden ligger usædvanlig smukt; thi til trods for, at landet omkring den er ganske fladt, byder omegnen paa rig afveksling, idet ager og eng, hede og skov bestandig skifter. Et herligt vænge, omgivet af træplantninger, ligger lunt bag gaardens smukke gamle avlsbygninger paa dens vestside.35
Gaarden har nu i alt 300 tdr. land, hvoraf 165 er under plov, 50 er skov og resten græsmark og hede. Hovedbygningen, som er nyopført i 1904, er ganske tarvelig. Men alle de gamle yderlænger er glimrende og indeslutter en mægtig og fornem gaardsplads. Den yndige have er af stor udstrækning og gaar, kun indhegnet med et stakit, jævnt over i den omgivende rest af den gamle storskov. Men alt – have, gaardsplads og bygninger, arbejderboliger, ja selv gærderne – tyder paa forsømmelse og forfald. Den nuværende ejer, en provinskøbmand, har for tre-fire aar siden købt gaarden til en svimlende krigspris og kan ikke paa langt nær faa det nødvendige ud af bedriften.

Ejeren selv er i dag bortrejst, men hans elskværdige frue og fem henrivende børn i alderen fra fem til atten aar tager imod os næsten som om vi var længe ventede venner. Fruen taler om de haarde tider, om det alt for dyre køb af gaarden og om det haabløse i at forsøge paa at slaa sig igennem som landmand under disse forhold, der blev saa helt anderledes, end man havde ventet. Og dog vil hun og børnene saa nødig bort, de elsker gaarden og egnen – og de dejlige „unger“ trives jo saa dejligt her i modsætning til i den kedelige

og grimme by. Hvor trist det er, hvis de nu igen skal ind og være „etagebørn“! Men manden tvinges tilbage til byen for at genoptage sine forretninger – for at begynde forfra!
Når disse linjer nu fem år efter skrives, har skæbnen vel for længst drevet disse gode mennesker bort fra dette sted, hvor de søgte et otium efter bylivets slid, og hvor vel kun børnene blev lykkelige. Disse krigsår, hvor forretningsmænd drog bort fra byerne som velhavende folk og forsøgte sig som landmænd i stor stil, har skabt denne familie mange lidelsesfæller, men vistnok få, som var mere sympatiske.
Ude fra den store have klinger fuglesangen gennem den åbne altandør: solsort og gulbug, havesanger, bogfinke og musvit, løvsanger og gulspurv. Inde fra skoven høres fasanernes galen og en kukkende gøg. Det er dette steds virkelige indehavere, og de har hidtil trodset alle omskiftelser.

Da vi går ud gennem haven mod indgangen til skoven, hvor nogle gærdesmutter firner rundt mellem buskenes løv, hører vi fra toppen af et gammelt træ de hæse skrål af nogle sultne krageunger i en rede. Det ligefrem river i trommehinderne, dette ustandselige, hæse vræl, dette brutale, glohede krav til livet, der jager de gamle rundt fra sted til sted dagen igennem. Det er, som selve hungerens symbol har taget stade i træets top. Her er den evindelige konsekvens af, at krage søger mage – formeringens følgesvend, det velsignede og forbistrede slid, den lange regning for den stakkels glæde! Men i trætoppene går det almindeligvis noget mere gelinde end i menneskenes huse – Gud bedre det!

Den smule af den gamle skov, som hr. von Schildknechts økse for hundrede år siden levnede, ligger umiddelbart op ad gårdens have og er kun 6 tdr. land stor. Naturligvis er der kun få af de gamle ege tilbage, men til trods for dette og for skovens lidenhed er den imponerende – ved sin rigdom på arter og ved disses frodige vækst. Kun på Romsø har vi mødt noget lignende.

175

Louisenlund 10 Juni 1922 JL

Her findes så godt som alle vort lands gamle skovtræer: skovæbletræer så store som anselige bøge, store ranke ege, vældige hasler og en broget blanding af elm, ask, lind og røn, birk og seljepil, og et enkelt sted en gruppe elletræer af usædvanlig størrelse og kraft. Da bøgen ikke findes i stort antal herinde, er skovbunden pragtfuld og frodig, slåen, tjørn, ribs og hyld, brombær og hindbær og hele småskove af spiræa står i ét virvar rundt omkring, og vedbend og caprifolier slynger sig op ad stammerne.

Men det bemærkelsesværdigste herinde er dog kristtornene, der mange steder optræder som den mest dominerende af underskovens vækster i hele den sydlige og østlige del af den gamle skov. Vildtvoksende findes så vidt mig bekendt denne plante her i landet uden for Jylland kun her på stedet, på Sejrø og Æbelø. De to sidstnævnte steder når den en højere vækst, men her breder den sig over et større areal; og her findes dog et enkelt eksemplar på henimod syv meters højde. – Mellem kristtornene findes caprifolierne i mængde, og disse to planter står overalt friske og grønne i modsætning til en mængde andre af underskovens vækster, ja endog træerne, som har lidt stor skade under efterårets og vinterens stormfloder, da havet trængte helt herind over det lave forland. I den sydlige og østlige del af skoven står således næsten alle de store hasselbuske visne og døde. Og i den store ungskov, der omgiver den gamle på et areal af ca. 45 tdr. land, er en birkeskov

TAVLE 35

ENDELAVE. Vænget ved Louisenlunds vestside. (173)

ENDELAVE. Storekonvaller i Louisenlund skov. En tolvårs dreng som målestok. (176)

176

på flere tønder land lagt fuldstændig øde af saltfloden. På de åbne marker helt ud mod stranden er næsten al vegetation borte; men midt på denne døde, grå jord virker det som en åbenbaring at se tjørnene stå friske og grønne og med et væld af blomster luende i solen!

Skovbunden har en vrimmel af blomster: mjødurt, iris, hvidgrønne gøgeurter, fladstjerne, stor snerle og tveskægget ærenpris strides om pladsen. Et enkelt sted er bunden tæt dækket af storekonvaller – „hestekonvaller" eller „Salomons segl" – så høje og frodige, som jeg aldrig før har mødt dem. Også vincaen fandt vi vildtvoksende herinde, den lille stedsegrønne plante, som vi sidst mødte på Kyholms gamle kirkegård.[34]

Hærskarer af citronsommerfugle sværmer og flagrer i solskinnet mellem de udgåede birkes stammer – de ligner små forvildede lygtemænd, der er kommet ud og spøger i fuldt dagslys mellem de døde træer og over jordens grå lavafarver.

Også fuglesangen herinde i storskoven minder os om Romsø. Alle mulige småsangeres stemmer blandes med hinanden, og her er en mængde af hver art. Nogle mejser og irisker skælder og larmer et sted og har travlt med at få en natugle jaget væk, som er kommet dem for nær under sit forsøg på at få en smule søvn i øjnene. Til sidst ser vi ham flygte bort mellem stammerne – han ligner en vagabond, der er blevet jaget væk fra en bænk i en park med frakkekraven oppe om ørerne.

Her er en jubel og kvinkeléren af drosler, blåmejser og sumpsangere, rørsangere og gærdesangere; ringduens kurren når os fra de fjerne trætoppe, hvorover mursvalerne jager, og højt oppe mod den lysende blå luft manøvrerer en krageflok, hvis råb og palaver til sidst vækker en sindssyg fasan nede i et hegn: *Skraratt!* –

177

Da vi sagte vandrer bort gennem højskoven, ser vi pludselig på en gren, som går ud fra en høj, slank egestamme, og tæt op ad denne, en stor, grå fugl, som sidder ganske stille. Vi ser den mod lyset, og solglansen, som falder på dens matte, grå fjerlag, danner en lysende ring omkring den. Hvis denne lysring ikke var, ville det have været næsten umuligt at opdage fuglen.

Vi stivner begge øjeblikkelig – så pludseligt som forhen Lots hustru. Men så får vi kikkerten listet op for øjnene: det er en sovende skovdue! Hovedet hviler tæt og trygt mod de bløde brystfjer, hinden over øjnene er ubevægelig. En gang imellem virrer det lille spidse næb en smule, og hovedet gør en lille, rystende bevægelse, omtrent som på et barn i dyb søvn.

Uskyldig er den som det sovende barn. Og den er lydløs og *helt* yndig – som Salomons elskede i højsangen.

Den er skovens fineste tanke. Den er forårets sjæl, der har lagt sig til at drømme på en gren.